
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ЯДЕРНОЇ ТА РАДІАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ЕКСПЛУАТАЦІЇ АТОМНИХ ЕЛЕКТРОСТАНЦІЙ

*Магда Анна Валеріївна,
магістр відділення міжнародного права
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

В атомному ядрі розкриті найбільші перспективи розвитку людського суспільства. Розвиток атомної енергетики підіймає питання ядерної та радіаційної безпеки персоналу, що обслуговує АЕС, та населення, яке проживає поряд з ними. Експлуатація АЕС в більшості випадків доводить, що при дотриманні встановлених режимів та необхідних правил їх робота є безпечною. Міжнародна комісія з радіологічного захисту рекомендує максимально допустиму дозу опромінення, що забезпечує безпечні умови праці – 100 мілібар за 6-денний тиждень [1, 3]

Під радіаційною безпекою АЕС розуміється забезпечення достатнього рівня захисту обслуговуючого персоналу та населення від зовнішнього і внутрішнього опромінення, а також водного та повітряного простору навколишньої місцевості від неприпустимого забруднення радіоактивними речовинами як під час експлуатації АЕС, так і в аварійних ситуаціях [2, 42] Ядерна безпека – це такий стан розвитку суспільних відносин у сфері використання ядерної енергії, зокрема в атомній енергетиці, при якому системою науково-технічних, організаційних, економічних, державно-правових та інших соціальних заходів забезпечується такий рівень регулювання радіоекологічно небезпечної діяльності, який спонукає до безумовного дотримання норм, правил, стандартів та умов, котрі діють у сфері використання ядерної енергії, з метою забезпечення режиму використання ядерних установок (об'єктів) і матеріалів тощо, що гарантує належну радіаційну безпеку [3, 31]. На нашу думку, таке поняття є досить комплексним і враховує усі його складові елементи. Окрім цього, з наведеного визначення можна зробити висновок, що радіаційна та ядерна безпека настільки тісно пов'язані, що без додержання і забезпечення останньої з них не можна вести мову про першу.

Згідно з визначенням МАГАТЕ, основна мета ядерної безпеки полягає в утримуванні радіоактивного опромінювання (населення і персоналу) від ядерної установки на оптимально можливому низькому рівні як у процесі нормальної експлуатації ядерної установки, так і в разі аварійного інциденту [3, 31].

Важливим кроком для міжнародної спільноти стало прийняття Конвенції про ядерну безпеку [4] від 20 вересня 1994 року. Україна ратифікувала цей документ 17 грудня 1997 року. В статті 3 Конвенції зазначається, що Конвенція застосовується до безпеки ядерних установок. Це означає, що норми цього міжнародно-правового документу можуть застосовуватись до будь-якої стадії ядерно-паливного циклу. Згідно з конвенцією держави зобов'язані вживати законодавчих, регулюючих та адміністративних заходів (стаття 4) та надавати доповіді про вжиті заходи на періодичних нарадах держав (стаття 5). Розділ d Глави 2 встановлює загальні вимоги до безпеки установок: вибір площадки, проектування, будівництво та експлуатацію (статті 17-19). Окрім цього, кожна держава вживає необхідних заходів для гарантування наявності планів аварійних заходів на площадці та за її межами. Це зумовлено тим, що ядерні та аварійні ситуації та аварії можуть мати негативні наслідки не тільки для тих установок, де вони мають місце, а для навколишнього середовища далеко від них. За певних умов радіоактивність може переноситись повітрям чи через воду

на території, що розташовані на великих відстанях і в тому числі забруднення на територіях інших держав. Гіркий досвід аварії на Чорнобильській АЕС в котре доводить, що це питання вимагає комплексного міжнародно-правового вирішення, як у світлі попередження аварійних ситуацій, так і в контексті відповідальності держав у випадку аварій. Варто забезпечити, аби система правового регулювання передбачала заходи, необхідні для подолання наслідків аварійної ситуації на площадці і поза нею, полегшувала створення і втілення планів аварійних заходів. Для організації аварійного реагування на міжнародному рівні потрібно співробітництво з компетентними органами інших держав.

Протягом багатьох років міжнародна спільнота прагне створити та удосконалити систему оперативного оповіщення про ядерні аварії та неполадки на АЕС, якщо вони супроводжуються загрозою транскордонного перенесення радіоактивних речовин. Мета такої системи – зведення до мінімуму наслідків таких аварій для інших держав, своєчасне вжиття заходів для захисту здоров'я та безпеки населення та довкілля [5,9]. Конвенція про оперативне оповіщення про ядерну аварію [6] і Конвенція про допомогу у випадку ядерної аварії чи радіаційної аварійної ситуації [7], вироблені в МАГАТЕ, стали гарною основою для такої системи.

Конвенція про оперативне оповіщення про ядерну аварію охоплює питання неконтрольованих викидів радіоактивних речовин з будь-якого джерела, незалежно від його походження чи місця знаходження, якщо вони можуть мати значення з точки зору радіаційної безпеки. У відповідності з даною конвенцією необхідно оповістити всі зацікавлені сторони про будь-яку аварію, де б вона виникла (на землі, в морі чи в космосі). Єдиними виключеннями є аварії, пов'язані з ядерною зброєю чи її випробуванням.

Стаття 5 Конвенції про оперативне оповіщення про ядерну аварію визначає перелік необхідних відомостей, які держава, під чийм контролем чи юрисдикцією знаходяться ядерні установки, пов'язані зі спричиненням транскордонного викиду радіоактивних речовин, зобов'язана надати МАГАТЕ та державам, які зазнали чи можуть зазнати фізичного впливу. Стаття 7 Конвенції регламентує спеціальний механізм оповіщення. Кожна держава зобов'язана повідомити МАГАТЕ і (прямо чи через МАГАТЕ) іншим державам-учасникам про свої компетентні органи у пунктах зв'язку, які є відповідальними за відправлення та отримання інформації. До таких пунктів зв'язку та до центрального пункту МАГАТЕ має забезпечуватись доступ на постійній основі. Аналогічне положення передбачено в статті 4 Конвенції про допомогу у випадку ядерної аварії чи радіаційної аварійної ситуації [4,10]. Держава-учасник зобов'язується також негайно надати всю наявну інформацію, яка б зводила до мінімуму радіаційні наслідки в державах, що зазнали впливу, спричиненого аварією.

МАГАТЕ виступає в якості центрального пункту для отримання повідомлень про ядерну аварію та надання державам-учасникам, державам-членам і відповідним міжнародним організаціям інформації, якої воно володіє. Згідно з Конвенцією МАГАТЕ має такі повноваження: веде перелік національних органів, відповідальних за надання та отримання повідомлень, пунктів зв'язку, а також пунктів зв'язку міжнародних організацій, і надає його державам-учасникам і державам-членам МАГАТЕ та відповідним міжнародним організаціям (пункт 3 статті 7). У відповідності зі своїм Статутом та на запит держави-учасниці, яка сама не здійснює ядерної діяльності і межує з державою, котра активно її здійснює, але не є учасницею конвенції, МАГАТЕ проводить дослідження можливості та доцільності надійної системи радіаційного контролю з метою сприяння досягненню цілей Конвенції (стаття 8). Агентство також негайно повідомляє державам-учасникам, іншим

державам і відповідним міжнародним міжурядовим організаціям про ядерну аварію, її характер, час та точне місцезнаходження.

Таким чином, відповідно з положеннями Конвенції про надання допомоги МАГАТЕ має дві групи повноважень. Перша група – права з обміну та узгодженню інформації, засобів надання допомоги до виникнення ядерної аварії чи радіаційної ситуації. До неї належать: отримання та розповсюдження інформації щодо експертів, обладнання та матеріалів, які можуть бути надані у випадку ядерної аварії чи радіаційної ситуації, розроблення програм радіаційного контролю процедур та інше. Друга група повноважень стосується надання допомоги у випадку виникнення ядерної аварії чи радіаційної аварійної ситуації і включає в себе: надання держави-учасниці чи державі-члену, що звернулися за допомогою у випадку ядерної аварії чи радіаційної ситуації, відповідних засобів, призначених для проведення першочергової оцінки аварії чи аварійної ситуації, надання необхідних послуг державам-учасникам і державам-членам у випадку ядерної аварії чи радіаційної аварійної ситуації, координація на міжнародному рівні допомоги, якщо про це мається запит певної держави.

Оскільки багато держав не мають можливості подолати велику аварію лише використовуючи власні можливості, пропонується створити в якості компоненту міжнародного режиму безпечного розвитку ядерної енергетики добре налагоджений механізм надання допомоги при виникненні небезпечних ситуацій та аварій. У цьому випадку роль першочергового правового регулятора надається Конвенції про допомогу у випадку ядерної аварії чи радіаційної аварійної ситуації. Вона визначає умови, на яких може бути надана допомога, керівництво такою допомогою та контроль за нею, систему компетентних органів та пунктів зв'язку, функції МАГАТЕ, порядок відшкодування витрат, привілеї, імунітети, які надаються персоналу, що надає допомогу державі, порядок розгляду претензій та виплату компенсацій.

Відповідно до статті 2 Конвенції у випадку аварії чи радіаційної аварійної ситуації держава-учасник має право звернутись за допомогою до будь-якої держави-учасниці незалежно від того, виникає чи не виникає на її території, під її юрисдикцією чи контролем така аварійна ситуація. Звернення може бути зроблено прямо або ж через МАГАТЕ.

Конвенція не визначає спеціального механізму надання допомоги, вона лише встановлює порядок, у відповідності з яким цей механізм може створити чи він має функціонувати у випадку виникнення необхідності надання допомоги.

При цьому в основу всієї системи запиту закладено принципи поваги суверенітету держави, які запитує допомогу, і добровільність надання допомоги [4,13].

Механізм узгодження видів та обсягу допомоги передбачає, що вони визначаються державою, яка запитує допомогу, котра при цьому повідомляє, якщо це можливо, інформацію про ядерну аварію чи радіаційну аварійну ситуацію.

У випадку неможливості визначення запитуючою державою обсягу і виду необхідної допомоги, держава, що робить запит, та держава, яка надає допомогу, приймають спільне рішення з цього питання шляхом взаємних консультацій. (пункт 2 статті 2).

Праву на запит про надання допомоги кореспондує обов'язок держави, до якої надійшло звернення, негайно прийняти рішення і повідомити про нього державу, яка потребує допомоги, прямо або через МАГАТЕ.

Держави-учасниці в межах своїх можливостей визначають експертів, обладнання і матеріали, які б вони виділили для надання допомоги іншим державам-учасникам у випадку ядерної аварії чи радіаційної аварійної ситуації, а також умови,

особливо фінансові, на яких така допомога може надаватись, і повідомляють про це МАГАТЕ.

Відповідно з принципом поваги до суверенітету держава, яка запитує допомогу, в межах своєї території несе відповідальність за загальне керівництво, контроль, координацію допомоги та нагляд над нею (якщо немає домовленості про інше).

Однак у випадку коли допомога передбачає надання персоналу, держава, яка надає допомогу, може призначити особу, яка має відповідати за цей персонал і гарантувати безпосереднє керівництво персоналом (пункт «а» статті 3).

Важливим гарантом забезпечення ефективності надання допомоги є система норм про привілеї та імунітети, які надаються запитуючою державою персоналу, якій надає допомогу (чи персоналу МАГАТЕ). Це включає імунітет від арешту, затримання чи судового розгляду з боку запитуючої держави щодо дій або бездіяльності під час виконання своїх обов'язків; імунітет від арешту, конфіскації чи реквізиції обладнання та майна, пов'язаного з наданням допомоги; звільнення від сплати податків, мита, окрім тих, які зазвичай включаються у вартість товарів чи оплату послуг. Згідно з пунктом 7 статті 8 всі особи, що користуються привілеями та імунітетами, зобов'язані поважати закони і правила запитуючої держави.

З метою зміцнення співробітництва між державами-учасницями в питанні надання допомоги у випадку аварійної ситуації у відповідності з конвенцією головна роль надається МАГАТЕ. Ця організація надає свої послуги з надання необхідної допомоги державам-учасницям, підтримує зв'язки з іншими міжнародними організаціями і надає допомогу державам-учасницям та державам-членам.

Таким чином, правові питання радіаційної безпеки при експлуатації АЕС можна розділити на дві основні групи: це норми, які містять основні вимоги щодо належної експлуатації атомних станцій та положення, що регулюють відносини держав у випадку ядерної аварії та радіаційної ситуації. Перша група норм представлена в Конвенції про ядерну безпеку. Друга ж група міститься в Конвенції про оперативне оповіщення про ядерну аварію і Конвенції про допомогу у випадку ядерної аварії чи радіаційної аварійної ситуації, які мають обов'язковий характер. Підписання цих міжнародно-правових документів відбулося у 1986 році і стало наслідком подій 26 квітня 1986 року в Чорнобилі. Це підтвердило необхідність співробітництва держав у випадку аварій і створило цілу систему оповіщення та надання допомоги за участю держав-учасниць конвенцій, держав-членів МАГАТЕ, самого Агентства, інших міжнародних організацій та третіх держав. На МАГАТЕ покладається роль координатора співробітництва держав, інформаційного центру та регулюючого органу у питаннях оповіщення про ядерну аварію чи надання допомоги.

Література:

1. Опасная безопасность: заочный круглый стол редакции журнала «Атомная стратегия» // Атомная стратегия – июнь 2005 – с 3
2. Иойрьш А.И. Атомная энергия и международно-правовая охрана окружающей среды. – М.: «Знание», 1975 – с.42
3. Ядерне законодавство - стан і перспективи/ Збірник матеріалів міжнародного круглого столу (28-29 січня 1997 року). – К.: «ІнЮр», 1997. – С.31
4. Конвенція про ядерну безпеку (17.06.1994) [Електронний ресурс]–Режим доступу: URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_023&c=1#Public Пошук за реквізитами. Документ 995_023, редакція від 17.12.1997

5. Иойрыш А.И., Мостовец А.Н. Международный режим безопасного развития ядерной энергетики. – М.: Знание, 1988. – с. 9

6. Конвенція про оперативне оповіщення про ядерну аварію (26.09.1986) [Електронний ресурс]–Режим доступу: URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_026&c=1#Public Пошук за реквізитами. Документ 995_026, редакція від 30.12.1986

7. Конвенція про допомогу в разі ядерної аварії або радіаційної аварійної ситуації (26.09.1986) [Електронний ресурс]–Режим доступу: URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_027&c=1#Public Пошук за реквізитами. Документ 995_027, редакція від 30.12.1986

Науковий керівник – Забара Ігор Миколайович, кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного приватного та митного права